

SZENTELEKY KORNÉL ÚTIRAJZAIRÓL

JUHÁSZ ERZSÉBET

Szenteleky útirajzai 1923 és 1930 között íródtak, könyv alakban azonban csak posztumusz láttak napvilágot a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadásában, 1944-ben. Ennek a nagy megkésettységnek minden bizonynyal a két háború közötti jugoszláviai magyar könyvkiadás viszonylagos akadályozottságában lelhető a magyarázata. De talán nem tévedünk akkor sem, ha arra gyanítunk, hogy e szövegek kötetbe gyűjtését, tényleges értékük felismerését épp a Szenteleky által megfogalmazott irodalmi program gátolta, az, hogy írónk túlságosan is szó szerint értelmezték a couleur locale elméletét, s így legalábbis némi ellentmondást véltek felismerni Szenteleky útirajzai és az általa hirdetett program között.

Figyelemre méltó megállapítással zárja Herceg János e kötethez írt utószavát: „Útirajzait Szenteleky Kornél minden írásánál jobban szerette. Bizonyosan nem csupán azért, mert szép emlékeket ébresztettek benne, s mert szép hangulatokat őriztek, hanem azért is, mert ezekben volt leginkább hű írói hitvallásához: úgy írhatott meg mindent, ahogy látta.” De mielőtt elidőznénk ennél az utolsó mondatnál, azt kell szemügyre vennünk, hogy mi az igazán hangsúlyos Szenteleky útirajzaiban, minthogy az útirajz is szubjektív műfaj, akár a levél, annyi fajtája létezik, ahány írója.

Kétségtelen, hogy Szenteleky ihletének legfőbb forrását a honi vidékről való ideiglenes eltávozás képezi. Amit egy-két évtizeddel előbb a szecesszionisták a közéletből való kivonulásként hajtottak végre, azt Szenteleky, sajátos körülményeinél fogva, már nem tehetta meg. Mindenekelőtt azért, mert kisebbségi sorba került íróként nem övezte úgyszólván semmilyen irodalmi- és közélet, majd amikor az irodalmi szerveződés megindulásakor épp őt választották eszmei vezetőjüknek, aligha tehetne volna közvetlenül szóvá e honi vidékre vonatkozó legintimebb élményét: a fojtogató sivárságot. Szenteleky útirajzainak egy részében az utazás egyértelműen a nagyvilágban való megmártózás élménye, a honi vigasztalanságoktól való ideiglenes elmenekülés alkalma. Az ilyen típusú útirajzaiban a művelődéstörténeti reflexiók, egy-egy jellemző jelenséget vagy hangulatot megragadó leírások, megfigyelések a jellemzőek (egy-egy útközben látott részlet alapján egyéni véleményének megfogalmazása). Ilyen útirajza például a *Bukarest* című, mely a külszíni ragyogás mögötti műveletlenségre és elmaradottságra figyelmeztet. De ilyen az anekdotikus történetű szövegdő útirajza is, az *Oreg úr a Moulin Rouge-ban*, mely híven az anekdota műfajához, megmarad a külszín kuriózumainak megragadásánál. Valamennyi útirajza éles szemű megfigyelőre vall, mely igen sokszor nemcsak a részleteket illeti, hanem gyakran a korhangulat egészét is át tudja tekinteni. Ilyen például az 1925-ből való *Szeretem Rómában* című útirajz, mely a férfierő s általában a férfisság tüntető hang-

súlyozására hívja fel a figyelmet, majd így összegezi: „Farkastej, fasizmus, férfiaság.”

Herceg János a kötet utószavában nagyon pontosan fogalmaz, amikor azt írja: „Szenteleky Kornél útirajzai nem egy rajongó világpolgár vallomásai a mindenütt fellelhető szépről.” S nemcsak azért, mert mint a továbbiakban megállapítja: „Itália és Párizs műkincsei, a kultúrvilág pezsgése, nagyszerű megnyilatkozásai sohasem tudták úgy ellepni az ő szomjas, ámuló lelkét, hogy elfojthatták volna benne a kritikát és elnyomhatták volna szkeptikus természetét”. Vitathatatlanul pontos Herceg azon megállapítása is, hogy Szenteleky „egy kulturálisan passzív vidékről indult Európába, de ő maga mégsem volt elég vidéki, hogy fenntartás nélkül adta volna oda magát a csodálatnak. Európával ő nem utazásai alatt ismerkedett, szelleme, művészete, irodalma rég megejtette”. Majd ezeknek az útirajzoknak legfőbb erényeként azt is hozzáfűzi: „Kirándulásain most közvetlen közléről figyelhette, s epidermiszén nemegyszer talált betegséget sejtető foltokat.” Kétségtelen erényük ezeknek az írásoknak, hogy mentesek a feltétlen rajongás kritikátlan eufóriájától. Megítélésem szerint azonban – kiváltképp a mai olvasó számára – igazi hozadékuk másban rejlik.

Ezt a mást, ezt a többletet kívánom az alábbiakban megragadni. Van e kötetben néhány olyan írás, melyekből a szemlélődés külsőségessége és esetlegessége teljesen kimarad. Ilyen például az *Este Pompeiben*, amelyben az útirajzíró számára a szó legnemesebb értelmében lesz ürüggyé a helyszín, mert szemlélődésében a látható síkjánál sokkalta mélyebbre ás: a lét és a drasztikus hirtelenséggel bekövetkező elmúlás két partját pásztázza be. Pompei itt nem turisztikai érdekesség, még csak nem is művelődéstörténeti eszme-futtatásokra sarkalló látvány, sokkal több ennél: *meditációs objektum* a fogalomnak abban az értelmében, ahogyan Hamvas Béla határozza meg *Anthologia humana* című kötetének előszavában a kiválasztott szövegselejtekre vonatkozóan. Szenteleky számára Pompei az életről és halálról való gondolkodás meditációs objektuma. Jól érzékelteti ezt stílusának a leírásából a megjelenítésbe, tehát prózába való áthajlása: „. . . oh, milyen nagy béke alszik most Pompeiben! Kétezer éves béke. Akkor hirtelen jajjal és robajjal megszakadt az élet a korzó Fortuna útján, a kereskedők rábeszélő rikácsolása, a borbélyok gálánsan csicsergő modora. A színházban talán előadás volt hirdetve délutánra, a rimák vastagon kenték arcukra a viaszos festéket, a Vittiusok házában fürdőben viháncolt a fiatal úr egy egyiptomi hetérával, a Basilicában sanda görögök verekednek haragos, vörös nyakú római gabonásokkal és borkereskedőkkel. Pansa építész háza, mint mindig, most is zajos, zenés, mozgalmas. Diomedes házában pedig, úgy látszik, a panateszek ünnepe van ma. Vénusz templomában szagos füvek égnek az oltáron, és a fürdőkben gomolyog a gőz, izzadt, lepedőbe csavart testek hortyognak a pihenőben. Jupiter templomában nagyban kopácsolnak a kőművesek, pár hónap múlva talán már készek is lesznek, a »Kis Színház«-ban hangversenyre készülnek a zeneszerek. . . augusztus huszonegyediké van, forró, tikkadt délután.

Aztán néhány lökés, néhány eszelős perc, kiáltás, visítás, néhány kapkodó, ájult mozdulat. . . Aztán csend. . . Béke. . . Halál. . .”

Életről és halálról, mulandóságról és öröklétről való töprengés ürügyévé lesz a *Hathor és Ozirisz* című útirajzban a fáraók és piramisok látványa, képzőművészeti utazássá lesz a *Fra Angelico da Fiasole* című írás. A *Borzongás hajnalban* című útleírás Velencéje úgyszintén meditációs objektummá válik, de úgy, hogy maga az objektum jelöletlen marad, s a meditáció teljes egészében prózába vált át. Figyelemre méltó e mű hangulati rétegezettsége, s a vízió, az álom és a való egymásba olvadása igazi feszültségteremtő eszközzé lesz, ugyanis nem derül ki pontosan, külső leírásról van-e szó, vagy a leírás már az *elbeszélő*, nem pedig az útleíró élményének megjelenítése, akit elfognak, s börtönbe vetnek:

„Hogy csillognak a lámpák ott messze a Piazztán, meg a vámház felé, meg a Campanilékben. Hunyorgatnak, belesiklanak az éjszakába, vagy iromba árnyakat vetnek a vízre, mely fekete, mint a halál. És milyen kísértetiesek az el-kent árnyvonalak, a Maria della Salute kupolája vigyorgó oroszlánfejhez hasonlatos, a San Giorgio tornya sziszegő sárkányhoz, a Giardini Publici fekete fáit pedig összekuporodott, alattomos farkasfalkára emlékeztetnek. Istenem, kicsoda rémek!”

Önmagán túlmutató értelemben válik meditációs objektummá e kötet két útleírásának látványvilága. Mindkét esetben nem valóságos, csak képzeletbeli utazásról van szó. Az egyik a *Levelezőlap*, a másik az *Utazom* címet viseli. Azt bizonyítja mindkét írás, hogy Szenteleky írói képzeletének felszárnyalásához már-már nélkülözhetetlenül fontos a „helyi színek” helyszínéről való tényleges vagy képzeletbeli eltávolodás. De az így szóra bírt írói élmény és tapasztalat lényegét illetően nem változik meg. Ugyanaz a dermesztő magányosság fogalmazódik meg benne, amiről a „fanyar azonosságok” honi helyszínén jobbra csak hallgatni lehet. E magány azonban az ismétlődésekben nyilatkozik meg talán a legtávolabbra utalóan, amikor az útleírások írója oda-odafordul néma és lemérhetően csak fiktív útitársához: „emlékszik még rá, kedves?” Vagy: „nézze, kedves”. „Adja ide a kezét, kedves.” Vagy befejezésül csak elköszön: „Adieu, ma chère. . .” Vagy: „jőéjt, asszonyom”.

Késői – netán túl kései? – tanulságként az vonható le az *Útitársznya* írásai-ból, melyek között Szenteleky prózai műveinek legjava is található, s szép számmal olyanok is, amelyek csirájukban legalábbis a valóságosan meglévőek-nél esztétikailag sikerültebb művek felé mutatnak, hogy csak élénk irodalmi élet és jó pályatársi művek ösztönözhetik az írót arra, hogy legjobb képességei szerint írja meg műveit. Ezek hiányában aligha lehetséges teljes értékű írói kibontakozás.